

Ömer Faik Numanzade'nin Çalışmalarında Kadın Sorunu

Women's Issue in Omar Faig Nemanzadeh's Works

Женский вопрос в трудах Омара Фаига Неманзаде

Fatima Dursunova¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14225986>

Makale Türü: Derleme Makalesi

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi

22/10/2024

Kabul Tarihi

13/11/2024

Anahtar Kelimeler

Kadın Sorunu
Ömer Faik Numanzade
"Molla Nesreddin"
Müslüman Kafkasya
Kadın Hakları
Kadının Toplumdaki
Rolü

Öz

19. yüzyılın ikinci yarısında Kafkas Müslüman toplumunun hayatında yaşanan nitelikli değişiklikler sonucunda kadınların toplumdaki rolü belirgin bir şekilde artmaya başlar. "Molla Nesreddin" dergisi kadınların inzivaya çekilmesi, başörtüsü, talak hakkının verilmesi ve birçok başka konularda makale, fıkra ve hikâye sıkça yayımlar. "Ermeni ve Müslüman Kadınlar" başlıklı makalede, Müslüman kadınlarının başörtüsü Sorunu tartışılır. Ünlü yazar ve gazeteci, "Molla Nesreddin" dergisinin kurucularından biri olan Ömer Faik Numanzade, 24. Suredeki (Nur Suresi), 31. ayete atıfla kadın yüzünün "avret" yeri olmadığına dair beyanda bulunur. Yazar, çalışmalarında, "Kadınlar maruz kaldıkları şiddeti, kendi kaderleri olarak kabul ettikleri sürece, asla bu acılardan kurtulamayacaklar" diye belirtir. Ömer Faik, kadınların eğitim almasını, toplumsal ve siyasi hayata katılmalarını savunur. Müslümanlara kızlarını okullara göndermeleri, onlara eğitim vermeleri çağrısında bulunur. Yazarın fikrinde, doğru ahlaki değerler sadece eğitim ve aydınlanma yoluyla aşılabilir. "Her bir halk, eski gelenek ve göreneklerden kurtulmak için kaderini kendi ellerine almalıdır" diye yazan Ömer Faik, "Cehreçi Hala" (Çıkrıkçı Teyze) takma adıyla da bir dizi makale yayımlayarak Müslüman kadınların hak ve özgürlüklerine değinir. "Hicab Sorunu ve Cevabımız" başlıklı makalesinde kutsal kaynaklardan ve farklı dönemlerdeki seçkin din bilginlerinin eserlerinden alıntılar yapar, yine de başörtüsü sorununu tartışır. Ömer Faik, kadınları sonsuz baskı ve adaletsizliğe mahkûm eden, dini gelenekler adına hareket eden cahil din adamlarına karşı mücadele etmeyi görev bilir. Ömer Faik'in çalışmalarında, Müslüman kadınların toplum yaşamından tecrit edilmesi meselelerine değinilir ve "Kadınların haklarından yoksun olmaları, toplumumuzun en büyük eksikliğidir" fikri dile getirilir.

Article Info

Received

22/10/2024

Accepted

13/11/2024

Keywords

Women's Issue

Abstract

In the second half of the 19th century, the Muslim Caucasus underwent a new period of social changes in public life, leading to a tangible shift in women's social roles. The satirical magazine Molla Nesreddin often published articles, feuilletons, and stories on the topic of the disenfranchised position of women in Muslim society. The article "Armenian and Muslim Women" notes that a false opinion developed in society, suggesting that it is obligatory for Muslim women to wear clothes that cover their faces. The author attempts to debunk this myth by referring to verse 31:24 of

¹ Doç.Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, fatimad@bk.ru, ORCID ID: 0000-0001-8472-3692

Omar Faig Nemanzadeh "Molla Nesreddin" Muslim Caucasus Women's Rights The Role of Women in Society

Faig Surah An-Nur (Light). He points out that, according to the sacred text, a woman is not forbidden from revealing her face. The well-known writer and publicist, one of the co-founders of Molla Nesreddin magazine, Omar Faig Nemanzadeh, states that "as long as women consider the violence they are subjected to as their own faith, destined by the Almighty, they will never be able to save themselves from torment." Omar Faig advocates for the education of women and their participation in the public and political life of the country. He urges Muslims to send their daughters to schools and educate them because only through education and enlightenment can women be instilled with the right moral values. "A nation wishing to break away from outdated traditions and customs must take its fate into its own hands," says Omar Faig in his works. He published a series of articles under the pseudonym "Spinner Aunt" ("Cehreçi Hala"), where he addressed the rights and freedoms of Muslim women. In the article "The Question of the Hijab and Our Answer," he appeals to facts from holy sources as well as to the treatises of venerable theologians from different eras. Omar Faig considers it his duty to fight against unscrupulous religious ministers who, under the guise of Sharia, doom women to eternal oppression and injustice. Several of Omar Faig's works are devoted to the theme of the seclusion of Muslim women. He notes that the practice of seclusion has led to a low social status for women in Muslim society. "The disempowered position of women is the biggest drawback of our society," Omar Faig Nemanzadeh observes in his writings.

Информация о статье

Дата прибытия
22/10/2024

Дата приема
13/11/2024

Ключевые слова

Женский вопрос
Омер Фаик
Неманзаде
«Молла Насреддин»
Мусульманский
Кавказ
Права женщин
Роль женщин в
обществе

Резюме

Во второй половине XIX века в общественной жизни мусульманского Кавказа наступает новый период развития, характеризующийся качественными изменениями, в виду которых социальная значимость женщин значительно усиливается. В журнале «Молла Насреддин» часто публикуются статьи, фельетоны, рассказы, посвящённые теме бесправного положения женщин в мусульманском обществе. В статье «Армянские и мусульманские женщины» отмечается, что в обществе сложилось ложное мнение, согласно которому обязательным для женщин-мусульманок является ношение одежды, закрывающей лицо. Автор пытается разрушить этот миф, ссылаясь на 31 аят 24 суры Ан-Нур (Свет). Он отмечает, что согласно священному тексту женщине не воспрещается открывать лицо. Известный писатель и публицист, один из соучредителей журнала «Молла Насреддин» Омар Фаик Неманзаде в своих трудах пишет, что «пока женщины будут считать насилие, которому они подвергаются, собственной судьбой, предначертанной всевышним, они никогда не смогут спасти себя от мук». Омар Фаик ратует за просвещение женщин, за их участие в общественной и политической жизни страны. Он призывает мусульман отправлять своих дочерей в школы, давать им образование, ибо только через образование и просвещение можно привить женщинам правильные моральные ценности. «Любой народ, чтобы избавиться себя от устаревших традиций и обычаев должен взять свою судьбу в собственные руки», - говорит Омар Фаик в своих работах. Он публикует серию статей под псевдонимом «Тетюшка прядильщица» («Cehreçi hala»), где затрагивает тему прав и свобод женщин-мусульманок. В статье «Вопрос хиджаба и наш ответ» он апеллирует к фактам из святых источников, а также к трактатам маститых богословов разных эпох. Омар Фаик считает своим долгом бороться против недобросовестных служителей религии, которые, прикрываясь шариатом, обрекают женщин на вечное угнетение и несправедливость. Ряд трудов Омара Фаига посвящены теме затворничества женщин-мусульманок. Автор отмечает, что практика затворничества привела

к низкому социальному статусу женщин в мусульманском обществе. «Бесправное положение женщин - самый большой недостаток нашего общества», - отмечает в своих трудах Омар Фаиг Неманзаде.

GİRİŞ

19. yüzyılın ikinci yarısında aydınlanma fikirlerinin yayılması, kaçınılmaz olarak kadınların özgürlükleri ve hakları konusundaki geniş çaplı bir tartışmayı tetiklemişti. Türk halklarının edebiyatlarındaki ilk Batı yanlısı örneklerin bir şekilde kadın sorunuyla bağlantılı olması, bu konu etrafındaki tartışmalar 20. yüzyılın başında kadın sorununu zirveye ulaştırmış bulunmaktaydı.

20. yüzyılın başında yaşanan bu sorunların başında kadın hukuksuzluğu yer almaktaydı. Celil Memmedquluzade, Mirza Elekber Sabir, Hasan Bey Melikzade Zardabi, Ahmet Bey Ağaoğlu, Ali Nazmi, Reşid Bey Efendiyef, Abdürrahim Bey Haqverdiyev, Üzeyir Hacıbeyli, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Ömer Fak Numanzade gibi aydınlar bu meseleyi kaleme alarak gazete ve dergilerde toplumu aydınlatmaya gayret etmişlerdir (Morkoç, 2017, 1629-1630; Asker, 2021, 27; Muradov, 2021, 418). Kadın konusuna en çok yer ayıran dergiler arasında 1906 yılında yayımlanmaya başlayan “Molla Nesreddin” dergisi olmuştur. Bu derginin ortaya çıkmasıyla birlikte, Müslüman Kafkasya’da edebiyat eleştirmenleri tarafından “Molla Nasreddinciler” akımı olarak adlandırılan yeni bir edebî hareket de şekillenmeye başlamıştı. “Molla Nasreddinciler”, Azerbaycan’ın sosyal hayatına, fikir dünyasına, edebiyatına, matbuatına, diline, ahlakına yön veren bir akım olarak varlığını sürdürmüştür (Gahramanlı, 2015, 54).

“Molla Nesreddin” dergisinde kadın sorunu ile ilgili pek çok makale yayınlanmıştır. Bunlar arasında “Mektepte Çarşaf”, “Peçe ve Şapka”, “Peçe Meselesi ve Cevabımız”, “Güçleri Kadına Yetiyor”, “Kız Çocuğu”, “Hanımlara” ve “Ermeni ve Müslüman Kadınları” gibi yazılar yer almaktadır. Ayrıca “Molla Nasreddin” dergisinde kadın özgürlüğü temaları yalnızca makalelerle değil, aynı zamanda şiir, hikâye ve karikatürlerle de ele alınıyordu. Kadın özgürlüğü üzerine yazan en önemli şairlerden biri olan Sabir’in satirik diliyle kaleme aldığı şiirleri, büyük yankı uyandırmaktaydı. Derginin sayfalarında yer alan çok sayıda karikatür ise kadın sorununu gündeme getirmede en etkili araçlardan biri olmuş bulunmaktaydı.

“Molla Nasreddin” edebî akımına dâhil olmasa da, ünlü Azerbaycanlı şair ve oyun yazarı Hüseyin Cavid, kadınların toplumun her alanına tam ve eşit katılımıyla ancak toplumun ayağa kalkabileceğini açıkça ifade etmekteydi. “Peyğember” adlı dramında, Cavid, kahramanı Hz. Muhammed’in sözleriyle kadının toplumdaki rolünü şöyle tanımlamaktaydı:

*Kadinsız ölke çabıq mahv olur, zavallı kalır,
Kadın eliyle fakat bahtiyar olur şü cihan...
Kadın gülerse, bu ıssız mühitimiz gülecek,
Sürüklenen beşeriyat kadınla yükselecek* (Cavid, 2005, 192).

Müslüman toplumunda kadının rolü gibi önemli bir konu üzerinde yapılan tüm tartışmalar, toplumsal gelişimin yeni bir aşamasına geçildiğini göstermekte; bu durum, kadınların toplumsal öneminin arttığını ve geçmişteki kadınların toplumsal rolüyle ilgili dogmaların artık geçerliliğini yitirdiğini ortaya koymaktaydı.

1. “Molla Nesreddin” Dergisinin Fikrî ve Estetik Duruşu Bağlamında Kadın Sorunu

Müslüman kadının hak ve özgürlüklerinin savunulması, derginin temel tematik çizgilerinden birini oluşturmaktaydı. Dergi, birçok sayısının kapağında kadına yönelik aile içi şiddeti eleştiren karikatürlere yer vererek toplum tarafından kınanmasını sağlamaya çalışmaktaydı.

“Molla Nesreddin” dergisinde, Müslüman toplumundaki kadınların hak mahrumiyeti konusuna adanmış makaleler, fıkralar ve hikâyeler sıklıkla yayımlanmaktaydı. Bunlardan en çok yankı uyandıranlardan biri de, 19 Mayıs 1907 tarihinde Celil Memmedguluzade tarafından kaleme alınan “Ermeni ve Müslüman Övretleri (Kadınları)” başlığı ve “Molla Nesreddin” takma adı altında yayımlanan makale olmuştur (Barmanbay, 2019). “Ermeni ve Müslüman Övretleri” adlı makalede, Müslüman kadınlarının başörtüsü sorunu ele alınarak, kadın yüzünün “avret”, yani İslam’a göre kadın vücudunun örtülü olması gereken bölümlerine dâhil olmadığı iddiası şöyle ileri sürülmekteydi: “*Avretin yüzünün açık gezmesi şeriata hilaf değil. Evet, yüzün açık olması hilâf-ı şeriat değil. Çünkü biz Kur’an’da yüz açmayı yasaklayan veya haram kılan açık bir ayet ya da işaret görmüyoruz. İşte Kur’an, işte meydan!*” (Memmedquluzade, 2004, 167).

Yazar, toplumda şeriata göre kadınların yüzlerini kapatan giysiler giymesinin zorunlu olduğuna dair yanlış bir kanaatin oluştuğunu vurgulamaktadır. Makalede İslam hukukunda tesettür hakkında bilgiler içeren ayetler incelenerek, yüzün örtülmesi konusu tartışılmaktadır. Yazar, 24. surenin 31. ayetine dayanarak, kadının yüzü açık gezmesinin yasak olmadığını şöyle belirtmektedir:

“*Yüz açmanın güya haram olduğuna dair bazı ulemaların getirdiği en güçlü deliller aşağıdaki ayetlerdir:*

1. *Vekul lilmu’minâti yağdudne min ebsârihinne veyahfazne furûcehunne velâ yubdîne zînetehunne illâ mâ zahara minhâ.*

Anlamı: Ey Muhammed, avretlere söyle ki, gözlerini kaçındırsınlar ve avret yerlerini gizletsinler, zînetlerini açığa vurmasınlar, ancak kendiliğinden görünen hariçtir” (Memmedquluzade, 2004, 167).

Daha sonra, “illâ mâ zahara minhâ” (“kendiliğinden görünen hariç”) ifadesinin altını çizerek, yüzün Kur’an-ı Kerim’de bahsedilen istisna olduğunu şöyle kaydeder: “*Buyurun, yüz açmayı güya haram eden ayet ve delillerin en güçlüsü! Hâlbuki ayette geçen ‘illâ mâ zahara minhâ’ ifadesiyle Allah Teâlâ, yüzün açık olmasını caiz kılmaktadır”* (Memmedquluzade, 2004, 168).

Yazar, kadının şeref ve onurunun giydiği kıyafetle değil, aldığı terbiye ile ilgili olduğunu vurgular. Ayrıca, Müslümanları kızlarını okullara göndermeye ve onlara eğitim vermeye çağırır, çünkü kadınlara doğru ahlaki değerlerin ancak eğitim ve aydınlanma yoluyla kazandırılabilceğini savunur. Bu konuda da şöyle yazar: “*Bu işlerin çaresi küçük kızları okula göndererek okutmaktadır. Kızlarımız ilim ve terbiye aldıkları zaman, kendi değerlerini anlarlar ve nasıl davranacaklarına kendileri karar verebilirler”* (Memmedquluzade, 2004, 171).

Makalenin yayınlanmasının hemen ardından, 23 Mayıs 1907’de Molla Mirbağır Mirheyderzade’nin girişimiyle Tiflis’teki Şah Abbas camisinde “Molla Nesreddin” dergisine karşı şeriat davası açıldı (Qurbanov, 1992, 82). Duruşmada “Molla Nesreddin”i Ömer Faik Numanzade temsil etmekteydi. Bu bağlamda, “Ermeni ve Müslüman Övretleri” başlıklı makalenin “Molla Nesreddin” takma adı altında yayınladığını belirtmek gerekir. Fakat Sovyetler Birliği döneminde makalenin yazarlığı derginin kurucu ortağı Celil Memmedquluzade’e atfedilmekteydi.

Ömer Faik Numanzade hakkında kapsamlı araştırmalar yapan ünlü Azerbaycanlı bilim insanı Profesör Şamil Qurbanov (1992, 75), “Ömer Faik Numanzade” adlı monografisinde bu yerleşik görüşü çürütürük özellikle bu makalenin yazarının Ömer Faik olduğunu şöyle belirtmektedir:

“*Şimdi tam bir eminlikle söyleyebiliriz ki, derginin en zirvede olduğu bir dönemde, 1907 yılında yayımlanan ve 20. yüzyılın başlarında geniş bir kamuoyu oluşturan, millî uyanışta büyük rol oynayan “Zarafat”, “Ermeni ve Müslüman övretleri”, “Kafkas Şeyhülislamına iki açık mektup” gibi çok önemli makalelerin yazarı Ömer Faik’tir. Bunun delilini aramaya, varsaymaya, üzerinde kafa yormaya gerek yok. Her şeyden önce yazıların ruhu, gazetecilik tarzı, dili ve üslubu asıl sahibini göstermektedir.”*

Şamil Qurbanov, Ömer Faik'in Şah Abbas camisinde yapılan şeriat mahkemesindeki konuşmasının, yazarlığının bir başka önemli kanıtı olduğunu da belirtmektedir. Ömer Faik, Müslümanlık teolojisine ilişkin bilgisine dayanarak, şeriat kanunlarının kadınların ders çalışmasını ve aydınlanmasını yasaklamadığını, tesettür konusuna gelince yüzlerinin avret olmadığını mahkemede kanıtlamayı başarmıştı. Burada Ömer Faik'in İslam dünyasının en iyi ilahiyat okullarından biri olarak kabul edilen İstanbul'daki Fatih Medresesinde eğitim gördüğünü, daha sonra eğitimine Darüşşafaka Mektebinde devam ettiğini belirtmekte fayda var (Çınar, 2023, 33).

Şamil Qurbanov (1992, 83), "Ömer Faik Nemanzade" monografisinde 26 Mayıs 1907'de yayınlanan "Zakafkasya" gazetesine de atıfta bulunmaktadır. Gazete; "*Ömer Faik'in duruşmadaki konuşması dinleyiciler üzerinde o kadar güçlü bir etki yaptı ki, sadece gençler değil, "Molla Nesreddin" dergisini boykot edecek olanlar bile fikrini değiştirerek, milleti cehalet içinde tutmaya çalışan mollaları boykot etmek istediler.*" diye yazmaktadır.

Makale müellifinin Ömer Faik olduğunu büyük bir eminlikle ifade eden Qurbanov (1992, 79) "Ömer Faik Nemanzade" adlı eserinde "*Her ikisinin de Müslüman toplumunda kadınların özgürlüğü için eşit derecede mücadele ettiği inkâr edilemezdir. Molla Nesreddin dergisinde bu konuda yayınlanan her şey hem Ömer Faik'in hem de Celil Memmedquluzade'nin eşit eseridir. Ancak yukarıdaki makale Ömer Faik'in kalemine ait olduğunu söyleyebiliriz*", diye eklemektedir.

Bu bağlamda belirtmek gerekir ki, çağdaş araştırmacıardan Nazım Muradov, "Ömer Faik Numanzade ve Azerbaycan Düşünce Tarihindeki Yeri" adlı makalesinde, Numanzade'nin bilinçli olarak "ikinci adam" olmayı tercih ettiğini savunmaktadır. Muradov (2021, 411); "*20. yüzyılın başında yayımlanan iki önemli matbu organda (Şark-i Rus gazetesi ve Molla Nasreddin dergisi) yükü omuzlayan fakat pek sorumluluk taşımayan 'ikinci adam' olması dikkat çekmektedir. Numanzade'nin bu seçimi, çoğu yerde bilinçlidir.*" diyerek, aslında hem "Şark-i Rus" gazetesinde hem de "Molla Nesreddin" dergisinde imzasız veya takma adlar altında yayımlanan birçok yazının müellifinin Ömer Faik olduğunu ileri sürmüş bulunmaktadır: "*Ömer Faik'in Şark-i Rus'taki açık imzalı yazıları otuzdan fazla olsa da bizce bu yazılar gösterilenlerle sınırlı da değildir. Biz, Ö. F. Numanzade'nin, bu gazetede 'İmzasız' yazılardan da birçoğunun müellifi olduğunu düşünüyoruz. Ciddi bir üslup incelemesiyle bu yazıların kime ait olduğunu ortaya koymak mümkündür*" (Muradov, 2021, 412).

Ömer Faik Numanzade'nin diğer bir araştırmacısı İkrâm Çınar da (2024, 41) "Ömer Faik Numanzade'nin Ahıska Türklerinin Haklarını Korumak için Verdiği Mücadelenin Bazı Yönleri" adlı makalesinde, Ömer Faik'in mahlas kullanarak yazdığı ve başka yazarlara mal edilen yazıların kime ait olduğunun tam olarak tespit edilemediğini belirtmektedir. Bu durum, Şamil Qurbanov'un iddialarını da destekler niteliktedir, çünkü bu belirsizlik Numanzade'nin eserlerinin ve fikirlerinin değerlendirilmesinde önemli bir engel teşkil etmektedir.

2. Ömer Faik: "Her yerde olduğu gibi burada da kadınların hiçbir hakkı yoktu."

"Molla Nesreddin" dergisinin kurucularından ünlü yazar ve gazeteci Ömer Faik Numanzade, Müslüman kadının hayatında yeni bir dönemin ilk müjdecilerinden biri oldu. O, Türkiye'de laik ilimlerin öğretildiği ilk yeni yöntem okullarından biri olan İstanbul Darüşşafaka Okulu mezunuydu (Çitil, 2013, 13). Henüz öğrencilik yıllarında, kadın sorunları da dâhil olmak üzere toplumda ilerlemenin yalnızca eğitim yoluyla sağlanabileceğini açıkça fark etti. Ahıska'ya döndükten sonra memleketi olan Azgur köyünde yeni yöntemli usulü cedid millî okulunu açmayı hayal etmişti (Çınar, 2023, 34). Ancak yetkililerden izin alamadığı gibi "devlete karşı faaliyetler" nedeniyle tutuklanma tehlikesiyle de karşı karşıya kalan Numanzade bu durumu anılarında şöyle kaydetmekteydi: "*Memleketim Ahıska'da hiçbir şey yapamadım ve başka uzak Türk şehirlerinde iş aramak zorunda kaldım.*" (Nemanzade, 1985, 38). Uzun yıllar birçok Türk şehrinde öğretmenlik yapan Ömer Faik, 13 Nisan 1906'da "İrşad" gazetesinde

"Bugün öğretmenlik mesleğinden daha önemli bir şey yok." diye belirtmekteydi (Qurbanov, 1992, 79). Ömer Faik'e göre öğretmenlerin toplumun itici gücölünü üstlenmesi gerekmektedir.

Ömer Faik, anılarında kadınların toplumdaki konumuna dair endişelerini dile getirerek kadınların da özgürlükleri için mücadele etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır: "Kadınlar da kendi boyunlarına vurulan her türlü haksızlıkları kendi hareketleriyle, kendi ilim ve müsaadeleriyle dağıtmaya çalışmazlarsa çektikleri zulüm ve haksızlıklardan hiçbir zaman kurtula bilmeyecekler" (Nemanzade, 1985, 54). Ömer Faik hem "Şark-i Rus" gazetesinde hem de "Molla Nesreddin" dergisinde bu konuya öncelik vermeyi görev olarak gördüğünü bildirmekteydi.

Numanzade (1985, 53) Şeki'de öğretmenlik yaptığı yılları şöyle hatırlamaktadır:

"Her yerde olduğu gibi burada da kadının hiçbir hakkı yoktur. Kadınlar, erkeklerin tam anlamda esiri ve kölesidir. Hakikat böyle olduğu hâlde, İslam memleketlerinin her yerinde söylenip işitildiği gibi, buranın efendileri de İslam şeriatında kadınlara geniş haklar verildiğini deyip dururlar. Hâlbuki bunlar için ne bir mektep ne de bir cemiyet vardı. Kadınların hayatları ancak yüksek duvarlarla çevrelenmiş avlular içerisinde geçmekteydi. Meydanlarda, bahçelerde, sokaklarda, hatta camilerde de görünmezlerdi. Tatlı söz olsun diye "Cennet kadınların ayakları altındadır." derler. Dövülüp sövülen kadınlar kocalarından boşanmak istediklerinde şeriat ruhsat vermez, onu ve onun cennetini kocasının ayakları altına atarak cehennemine dibine sokarlar. Ya öküzlüklerinden anlamayarak ya da bile bile ikiyüzlülük ve şeytanlık ederler. Bu hâlde hangi cennet kadınların ayakları altındadır, bilmiyorum. Sözün doğrusunu söylemek lazım gelirse şimdiki hayatta bütün huri gılmanlar ile beraber cennet erkeklerin, cehennem de kadınların ayakları altındadır."

Ömer Faik (1985, 54) kadınların kendilerini kadere teslim ederek bu durumu son derece doğal kabul ettikleri sürece bu adaletsizliği ortadan kaldırmanın kolay olmayacağını ifade etmekteydi:

Bunların değişmesi sadece bunu yaratan beyinlerin değiştirilmesine bağlıdır. Buna göre söyleyebiliriz ki, kadınlar onlara karşı edilen zulümleri, onların başına getirilen belaları dinî bir mukadderat, alın yazısı olarak kabul ettikçe çektikleri eziyetlerden hiçbir zaman kurtulamazlar. Kurtuluşlarını erkeklerden değil, kendilerinden beklemelidirler. Bu, sadece toplumda bir devrim ve aydınlanma ile gerçekleşebilir. Tekrar ediyoruz, kadınlar el ayaklarını bağlayıp kendilerini satılık bir mal seviyesine indiren bu gibi hükümleri, din ve mefhumlarının zincirlerini kırıp kurtulmalarını başkalarından değil, sadece kendilerinden beklemelidirler. Kendi insani haklarını kendileri düşünmezlerse onları elde etmeye çalışmazlarsa, hatta vuruşmazlarsa, başkalarından yardım beklemesinler."

3. Çıkrıkçı Teyzenin Hikâyeleri

Ömer Faik, yazar ve gazeteci olarak kadın hakları için aktif şekilde mücadele etmekteydi. Kariyeri boyunca 40'tan fazla tahallus (takma isim) kullanmakta olan Ömer Faik kadın hakları konusu ile ilgili bazı makalelerini "Cehreçi Hala" ("Çıkrıkçı Teyze") takma ismiyle imzalamaktaydı. Bu makalelerinde yazar, soruna bir kadın gözüyle bakmaya çalışmaktaydı. Mesela "Molla Nesreddin" dergisinin 13 Ekim 1906 tarihli 28. sayısında "Cehreçi Hala" tahallusu altında "Bir kadının cevabı" başlıklı bir makale yayınlanmıştı. Sözde bir çıkrıkçı teyze, "Molla Nesreddin" dergisinin editörüne bir mektup göndererek derginin Müslüman kadınlara yönelik yaptığı eleştirilerine ilişkin öfkesini şöyle dile getirmekteydi: "Cehreçi Hala": "Yazırsınız ki, kadınlar para hesabı bilmezler. Bunu gerek siz heç yazmayaydınız. Hangi mektepte kadınlara ilim-hesap öğrettiniz ki, para hesabını bilsinler?" (Nemanzade, 1995, 260). Çıkrıkçı teyze, kadınların kelimenin tam anlamıyla erkeklerin esiri ve kölesi haline geldiğini belirterek kadınların toplumdaki bu durumunu protesto etmektedir.

Derginin 10 Kasım 1906 tarihli 32. sayısında yine "Cehreçi Hala" imzası altında, Çıkrıkçı Teyze'nin "Hanperi Bacıya Cevap" başlığı altında mektubu yayınlanır. Hanperi, ilk Türk oyun yazarı, Aydınlar hareketinin önde gelen isimlerinden Mirze Feteli Ahundzade'nin "Hikayet-i Mösyö Jordan Hekim-i Nebatat ve Derviş Mesteli Şah Cadükuni Meşhur" adlı komedisinin kahramanlarından biridir.

Bu bağlamda klasik Türk edebiyatında yüzyıllar boyunca kadın imgesinin ilahi güzelliği simgelediğini, dolayısıyla kadın imgelerinin gerçeklikten uzak olduğunu belirtmekte fayda var. Türk aydınlanma hareketinin yazarları sadece 19. yüzyılın ikinci yarısında yeni gerçekçi bir kadın karakterleri yaratmayı başarmışlardı.

Hanperi karakteri, Azerbaycan edebiyatında yeni gerçekçi kadın karakterlerinin ilk örneği olmuştu. Hanperi gibi büyücülere ve sihirbazlara yardım için başvuran kadınlar, “Molla Nasreddinci” yazarlar da dâhil olmak üzere dönemin aydınlanma yazarlarının eserlerinde sıklıkla kınama ve eleştiri hedefi haline gelmişti. Ömer Faik, “Cehreçi Hala” adına bu soruna farklı bir açıdan bakmaya çalışır. “Cehreçi Hala” mektubunda: *“Allah’ın emriyle aldığı karısını körpe evladiyla gözyaşları içinde bırakıp uyarırsa ahlaksız bir Rus karısına, ne yapsan tek başına o kadın. Kalbi yanan sevgi duası da yazdırır, mukaddes ocaklara da gider.”* diye öfkesini dile getirir (Nemanzade, 1995, 261).

Yazar yine Müslüman kadınların çaresizliği konusuna değinmektedir. Mevcut yasalar onun okumasına, belli bir meslek sahibi olmasına, kendi emeğiyle para kazanmasına izin vermiyorsa ve onu tamamen erkeklere bağımlı kılıyorsa kadere güvenip her türlü hile ve şarlatanlara bel bağlamaktan başka ne yapabilir ki?

“Cehreçi Hala”, “Molla Nesreddin” dergisinde yer alan “Ermeni ve Müslüman Kadınlar” (“Ermeni ve Müslümün övretleri”) yazısına da kayıtsız kalamamaktadır. 26 Mayıs 1907 tarihli derginin 21. sayısında “Cehreçi Hala”nın “Molla Nesreddin”e yazdığı mektup yayımlanır.

“Cehreçi Hala” mektubunda:

“Müslüman kadınların yüzleri açık dolaşabileceklerini ve bunun şeriata aykırı olmadığını söylüyorsun, sözlerini de Kur’an ayetleriyle güçlendiriyorsun. Ama sen birini bilir diğerini bilmezsin. şeriat izin verse de erkeklerimiz izin vermez. şeriat kanunları değil bizi bu duruma sokan, cahil Müslümanlardır. Ne olursun, Molla Emmi, bir nasihat ver bu Müslüman kardeşlerimize, bizleri rahat bıraksınlar!” (Nemanzade, 1995, 266) diye “Molla Emmiye” şikâyet etmektedir.

“Molla Emmi” gerçekten de bu konuda aydınlanma çalışmalarına büyük önem vermekteydi. Mirze Celil Memmedquluzade (1924, 25), “Eski Acılarım” adlı makalesinde: *“Hayatım boyunca kullandığım mürekkebin çoğunu Doğulu kadın sorununu aydınlatmaya harcadım. Doğulu kadının sorununu herkesten daha iyi anlıyorum. Bu benim eski acım...”* diye Doğulu kadının zincirlerini kırarak hürriyetine kavuşması gerektiğini belirtmektedir.

4. Hicap ve Kadınların İnzivaya Çekilmesi Sorunu

Mükemmel bir dinî eğitim alan Numanzade, dinî kaynaklara atıfta bulunarak asıl gerçekleri ortaya çıkarmaktaydı. Birçok cahil din adamı, Kur’an ve Sünnet’i yanlış yorumlayarak, kadınları sonsuz zulme ve adaletsizliğe mahkûm etmekteydiler. Ömer Faik, bu tür vicdansız din adamlarıyla mücadele etmeyi kendine bir görev addetmiştir.

Numanzade, derginin 25 Haziran 1907 tarihli 23. sayısında yayınlanan “Hicap Sorunu ve Cevabımız” adlı yazısında, farklı dönemlerin birçok saygın ilahiyatçısının başörtüsü konusundaki eserlerine değinmektedir. Örneğin; Şeyh Tusi’nin “Et-Tibyan fi Tefsiri'l-Kur’an”; on ikinci yüzyıl İslam kelamcısı ve filozofu Fahreddin er-Razi’nin “Tefsîrül-Kebîr”; Bahreynli bir muhaddis Yûsuf ibn Ahmad al-Bahrânî’nin (1695–1772) “Ĥadâ’ik” eseri; hadis ve fıkıh bilgini Kuleynî’nin çalışmaları. Numanzade (1995, 274), bu kaynaklardan alıntılara atıfta bulunarak İslam’da kadınların yüzlerini örtmesinin zorunlu olmadığını ispatlar, daha sonra ise okuyucularına hitap eder:

“Ey, cahil mollaların sözüne kulak asarak bana yüz çeviren cemaat! Görüyor musunuz, ne kadar büyük müctehidler ve ilim adamları yüz açmanın caiz olmadığını yazıyor. Biz de meselenin

ihtilaflı olduğunu bilip yüz açmanın caiz olmadığını yazdık. Hatta bu hususta da Kur'an-ı Kerim'den delil getirdik. Lakin siz bana Molla Nesreddin'e değil, sizi bu güne sokan, bu hakaretlere uğratan dinî adam derisindeki bir takım kurtlara inanmayı tercih etmektesiniz.

Yazar makalesini řu sözlerle bitirir: “Hamd olsun, siz kendiniz de görüyorsunuz kimlerdir şeriatı bilmeden kör-körana yorum yapanlardır, kimlerdir hakikatı gizleyerek cemaatı aldatıp kandıranlar!” (Nemanzade, 1995, 275).

Müslüman kadınlarının inzivaya çekilmesi gibi diğer önemli bir konu daima “Molla Nesreddin” dergisinin dikkat merkezindeydi. “Molla Nesreddin” yazarları Müslüman toplumu için son derece acı verici olan bu konu üzerinde ortak bir duruş sergilemekteydiler. Geçmişte kalmış gelenek ve göreneklere karşı mücadele eden yazarlar, kadınların sosyalleşmesinin zorunlu bir hâle geldiğini izah etmeye çalışmaktaydılar. Kadınların eğitim almalarını, ülkenin sosyal ve politik yaşamına katılmalarını savunmaktaydılar. Zira Müslüman toplumunda kadınlar görünmez bir hâle gelmişti: insan arasına çıkamazlardı; onların yaşam ve faaliyetleri ev ve aile ile sınırlıydı. Kadınların hayatı sözün tam anlamıyla erkeklerin elindeydi. Kadınlar, bir istisna olarak, bayramlarda ve özel günlerde kutsal yerleri ziyaret edebilirlerdi, o da sadece bir erkeğin refakatinde.

Numanzade (1995, 318) bu konuda şeki’de adlı hatırasında şöyle yazmaktaydı: “Pire (ocağa) gidenlerin birçoğu biçare kadınlar idi. Bunlar oraya ya hastalıklarını tedavi etme umuduyla ya da hastalığı bahane ederek ev hapsinden kurtulmak, biraz geniş soluk alıp etrafı temaşa etmek, rahatlamak için gidiyorlardı.”

Molla Nesreddin dergisinin 6 Ekim 1906 tarihli 27. sayısında “Lağlağı” (Alaycı) mahlasıyla yayımlanan “Fatma Hala” hikâyesinde de aynı konuya değinilmektedir. Bu bağlamda, Azerbaycanlı bilim adamları arasında bu hikâyenin yazarlığı konusunda bir fikir birliğinin olmadığını belirtmek gerekir. Hikâye hem Celil Memmedquluzade’in hem de Ömer Faik Numanzade’nin eserleri listesinde yer almaktadır.

“Fatma Hala” hikâyesinde, Fatma Teyze’nin saygın bir Müslüman olarak tanınan kocası Kerbalayi-Halıgverdi, uzun ikna çabalarının ardından eşini şeyh Heydarali Pir’ine götürmeyi kabul eder. Yolda beklenmedik bir şey olur: Bir gün önce Tezekli köyünden satın alınan Fatma Teyze’nin bindiği at, “önceki sahibinde yaşadığı ahırını hatırlayarak”, Tezekli köyüne doğru koşar. Bu sırada Tezekli Köyü’nde köy mollası Gurbangulu, yerel erkeklerle kadınlara nasıl davranılması gerektiği konusunda sohbet eder. Molla her şeyi bilen biri edasıyla “Kadın odaya sürülmeli ve kapısı kilitlenmelidir.” diye erkeklere nasihat eder. Bu sohbet sırasında at, zavallı Fatma Teyze ile birlikte eski sahibi Meşedi-Nurali’nin açık kapılarına doğru koşarak içeriye girer. Zavallı kadın iki eliyle eyerin kulpuna tutunduğu için yüzünü peçeyle kapatamaz. Meşedi-Nurali’nin eşi ve evdeki diğer kadınlar, dehşetten uyuşmuş olan Fatma Teyze’yi bir şekilde attan indirirler.

Bu arada erkeklerin tepkisi ne? Molla Gurbangulu kadınların tarafına tükürerek: “Allah size lanet etsin, ey avratlar! Sizin sebebinizle dünyadan hayır bereket yok olacak”, diye kadınlara lanet okur. Molla’nın ardından “diğer köylüler de Fatma Teyze’ye lanet okuyarak dağılırlar.” Yazar bu trajikomik öyküyü řu sözlerle bitirir: “Zavallı Fatma Teyze!” (Nemanzade, 1995, 257-258). Okuyucu ise aslında bütün Müslüman kadınların zavallı bir durumda olduğunu anlar.

Bir başka zavallı kızın hikâyesini Ömer Faik’in "Gülsüm" adlı öyküsünde görmekteyiz. Bu hikâye ilk olarak 11 Mayıs 1916’da “Açık Söz” gazetesinde yayınlanmıştı. Yazar, 18 yaşındaki genç bir kızın ölümü üzerine kadının toplumdaki rolü ve yeri konusunda fikirlerini öne sürmektedir. Ömer Faik: “Kadınlar bir milletin aynasıysa, erkekler de bu aynaları vücuda getiren ustalardır. Erkekler bu aynalara ne çeşit âbgîne (cam) vurup meydana getirirlerse, aynalar da o çeşit gösterirler” (Nemanzade, 1995, 226), diye kadın hakları konusundaki erkeklerin sorumluluğunu vurgular.

Sonuç

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Müslüman toplumlarda sürdürülen ataerkil görüşler, kalıplaşmış düşünceler ve geleneksel uygulamalar, kadınların toplumsal yaşama katılımını engelleyerek yıkıcı sonuçlar doğurmaktaydı. Kadınlar, toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamına dâhil olma fırsatından büyük ölçüde mahrum bırakılmış durumundaydılar.

Bu dönemin önde gelen Türk aydınlanmacı yazarları, kadının toplumdaki rolünün güçlendirilmesinin acil bir gereklilik olduğunu fark ederek, eserlerinde yeni ulusal manevi kültür çerçevesinde modern kadın imgeleri yaratmaya yönelmekteydiler. Bu yazılar, kadının özgürleşmesine ve toplumda aktif bir birey olarak yer almasına duyulan ihtiyacı vurgulamaktaydı.

Numanzade, eserlerinde Müslüman toplumda kadınların özgürlüğü için duyduğu sosyal reform arzusunu açık bir şekilde ifade eder. Kadınların cahil ve itaatkâr kalmasına neden olan dinsel ve toplumsal baskıları sert bir dille eleştirirken, aynı zamanda bu baskılardan kurtulmaları için eğitim ve haklarına erişimlerini sağlamanın önemini vurgular. Onun bu yaklaşımı, toplumsal eşitliğin sağlanması ve kadınların aktif birer birey olarak toplumda yer almalarının gerekliliğini ön plana çıkarır.

Numanzade, Kuran-ı Kerim'deki ayetler ve farklı dönemlerde yaşamış İslam dünyası bilim adamlarının çalışmalarına dayanarak, İslam dininin yüz örtmeyi zorunlu kılmadığını savunur. Ona göre, bir kadının namusu giysilerinden değil, yetiştirilme tarzından kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşımıyla, kadınların özgürlüklerini ve bireysel haklarını pekiştiren bir perspektif sunar, toplumsal normların ve mitlerin sorgulanmasını teşvik eder.

Ömer Faik, "Cehreçi Hala" ("Çıkrıkçı Teyze") takma adıyla kaleme aldığı makalelerinde, Müslüman kadınların sorunlarını kendi perspektifinden ele alarak, onların umutsuzluk ve erkek egemen topluma bağımlılık durumlarını çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. Bu yazılar, kültürel ve dinî kısıtlamaları eleştirirken, kadınları kendi potansiyellerinin farkına varmaya ve hakları için mücadele etmeye teşvik eden bir dille kaleme alınmıştır. Numanzade, bu şekilde, kadınların toplumsal hayattaki rollerinin önemini vurgulamakta ve onları güçlendirme çabasını desteklemektedir.

Bu bağlamda, Ömer Faik Numanzade'nin kadın hakları konusundaki edebî mirası, Müslüman toplumda yeni ve ilerici bir düşüncenin temellerini atan önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Extended Summary

Introduction

This study investigates the issue of the disenfranchised status of women in society, as explored in the works of Omar Faig Nemanzadeh-a prominent educator, writer, and publicist of the late 19th and early 20th centuries, and one of the founders of the magazine Molla Nesreddin. The magazine, known for addressing various critical issues of the time, frequently raised the topic of women's lack of rights in Muslim society. Central to these discussions was the argument that with the advent of a new stage of social development, qualitative changes were emerging, making the role of women increasingly significant. Traditional views on women's roles were becoming obsolete in this context.

The ideological and aesthetic stance of Molla Nesreddin was firmly rooted in the defense of Muslim women's rights and freedoms. A striking aspect of the magazine's advocacy can be seen in its covers, which often featured cartoons condemning domestic violence against women-highlighting the societal vice in a visual, impactful way. Additionally, the magazine regularly published articles, stories, and satirical pieces focused on the issue of women's subjugation in Muslim societies. One of the most noteworthy was an article titled "Armenian and Muslim Women" (Ermeni ve Müslümün Övretleri), published on May 19, 1907. It addressed the sensitive subject of the prohibition against Muslim women revealing their faces.

Omar Faig Nemanzadeh was a pioneer of a new era in Muslim women's lives. Having graduated from Istanbul's Darushshafag School-one of Turkey's first institutions to offer a modern education blending secular sciences-he realized early on that societal progress, including advancements in women's rights, could only be achieved through education. Faig recognized that eliminating injustice against women would be difficult, especially since many women themselves had internalized their subjugation as a divine decree. He famously wrote: "As long as women view the violence inflicted upon them as their fate, predestined by the Almighty, they will never be able to escape this torment. They should not seek salvation from others, that is, from men; they must find it within themselves. And this is only possible through a revolution in social thought and general enlightenment" (Nemanzade, 1985, 54).

Throughout his career as a writer and journalist, Omar Faig championed women's rights, often using over 40 pseudonyms to voice his perspectives on various issues. When addressing women's concerns, he frequently wrote under the pseudonym "Spinner Aunt" (Cehreçi Hala), adopting a woman's point of view to better highlight the challenges they faced. In issue 21 of *Molla Nesreddin*, published on May 26, 1907, a letter from "Spinner Aunt" to "Uncle Molla" was featured. In it, she wrote: "You say that Muslim women can show their faces, and that this does not contradict Sharia, supporting your claim with verses from the Quran. But while you know one thing, you overlook another. Even if Sharia allows us to uncover our faces, our men will not permit it. I am not speaking only of my husband; this applies to all Muslim men!" (Nemanzade, 1995: 266). She concluded with a plea: "The Sharia is not to blame for our situation; it is the ignorance of Muslims. We beg you, Uncle Molla, to tell our Muslim brothers to leave us alone!" (Nemanzade, 1995, 267).

One of the most pressing topics Nemanzadeh tackled was the issue of the hijab and the seclusion of women. Many clerics, cloaked in ignorance, misinterpreted Sharia and the teachings of the Quran and Sunnah, subjecting women to perpetual oppression. In the article "The Issue of Hijab and Our Response," published in issue 23 of the magazine on June 25, 1907, Omar Faig referenced numerous authoritative theologians from various eras, including Sheikh Tusi's treatises *At-Tibyan fi Tafsir al-Qur'an* and *An-Nihaya*, and the works of the great 9th-century Shiite scholar Sheikh Kuleini. He also cited the 12th-century Muslim theologian Fakhruddin Razi's *At-Tafsir al-Kabir* and the 17th-century Bahraini theologian Sheikh Yusuf Bahrani's *Al-Hadaik*. Nemanzadeh pointed out that all these scholars agreed that "Islam does not require a woman to cover her face" (Nemanzade, 1995, 269).

Persistent and deeply entrenched patriarchal views, stereotypes, and practices regarding women's roles led to destructive dynamics in Muslim society during the late 19th and early 20th centuries. Women were systematically excluded from fully participating in the economic, social, and public life of the community. Recognizing the urgent need to elevate the role of women, prominent Turkic writers and educators of the era began creating new portrayals of women within the framework of a modern national spiritual culture.

Omar Faig Nemanzadeh was one of the leading figures to address this issue, making it a central focus of his writings in both the newspaper *Shargi Rus* and the magazine *Molla Nesreddin*. He firmly believed that the path to women's liberation lay in their own hands. As he stated, "If women do not make an effort to destroy the injustices that weigh upon them through education and a determined struggle, they will never be freed from violence and oppression" (Nemanzade, 1985, 53).

KAYNAKÇA

Asker, A. (2021). Azərbaycan'da milli kimlik inşasının sosyo-ekonomik ve fikrî temelleri (19. yüzüylün ortaları – 20. yüzüylün başları), *Azərbaycan düşünce tarihi - I* içinde (ss. 1-42), Editör Ali Asker, YTB Yayınları.

Barmanbay, A. (2019). Celil Memmedguluzâde'nin eserlerinde Ermeniler". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sonbahar 2019, Sayı 24, 451-466.

Cavid, H. (2005). *Əsərləri*. 5 cildə. III cild. Lider nəşriyyat.

Çınar, İ. (2023). Ceditçi bir etnopedagog: Ömer Faik Numanzade, *Ömər Faiq Nemanzadə və ana dilimiz* içinde (ss. 33-40), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu, Zərdabi Neşr.

Çınar, İ. (2024). Ömer Faik Numanzade'nin Ahıska Türklerinin haklarını korumak için verdiği mücadelenin bazı yönleri, *Uluslararası Ahıska Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 17-41.

Çitil, R. (2013). Ömer Faik Numanzade'nin matbuat hayatı – I, *Bizim Ahıska* dergisi, Sayı 31, Yaz 2013, 13-15.

Gahramanlı, N. (2015). Danabaş Köyü'nün öyküsü hikâyesinde sosyal tenkit, *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, Ocak 2015, 54-62.

Məmmədquluzadə, C. (1924). Köhnə dərdim, *Şərq qadını* jurnalı, Sayı 10, 25.

Məmmədquluzadə, C. (2004). *Əsərləri*. 4 cildə. II cild. Öndər nəşriyyat.

Morkoç, A. (2017). 20. Yüzyıl başlarında Azərbaycan edebiyatına yansıyan kadın hukuksuzluğu, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, Yıl 2017, Cilt 4, sayı 14, 1628-1637.

Muradov, N. (2021). Ömer Faik Numanzade ve Azərbaycan düşünce tarihindeki yeri, *Azərbaycan düşünce tarihi - II* içinde (ss. 391-424), Editör Ali Asker, YTB Yayınları.

Nemanzade, Ö. F. (1985). *Xatirələrim*. Gənclik.

Nemanzade, Ö. F. (1992). *Seçilmiş əsərləri*. Gənclik.

Qurbanov, Ş. (1995). *Ömər Faiq Nemanzade*. Gənclik.

“Ermeni ve Müslüman övretleri”, “Molla Nəsrəddin”, 19 May 1907 <https://kultur.az/?p=10303> (Erişim tarihi: 15.10.2024).